

A szép nő ragyogó szemeivel egykedvűen nézte az elhelyezkedést, mert előtte, mint keleti nő előtt, szokatlan volt az, hogy három idegen férfi is belevegyüljön a társaságba.

A bemutatkozáskor néma volt, nem mondta meg nevét sem s csak annyiban volt figyelmes, hogy minden előtte bemutatott férfi neve hallatára kivette szájából drágaköves szipkába illesztett finom cigarettáját s azt a terítke mellett levő hamutartóra helyezte.

A kicserélt névjegyekből aztán megállapítható volt, hogy az őszszakállú, kopasz erzerumi tanító neve csakugyan Kcsurián Ándon, az egyik gyémántkereskedőé Onnig H. Ohanesszián, a másiké Márdirosz Harutyun; a szép nő férje Thumán Uszsep szőnyegkereskedő, míg a magyarok közül a magyaron kívül örményül és franciául tudó neve Vártig Gergely dohánygyári igazgató, a franciául tudó Ániecchi Kristóf vasúti tisztviselő, az örményül tudóé dr. Vastag Bogdán ügyvéd. A bemutatkozások után nemsokára felszolgálták a vacsorát.

Ekkor a nő szipkáját betette gyöngyös táskájába és elvitte az asztalról a hamutartót. A cigányok pedig a magyar népdalokat játszták s azzal kezdték, hogy "hármat rikkantott már a rigó!"

A társaságnak legjobban a borok ízlettek. A keleti örményeknek feltűnt, hogy milyen ízletes a magyar bor, mire Vártig örményül csak annyit mondott:

Kini, kini, ánus kini. (Bor, bor, zamatos bor). A cigány és a jó borok mellett a társaság vidám hangulatban volt.

Csak a nő nem érezte jól magát, mert szokatlan volt előtte ez a mulatozás. S mikor dr. Vastag megkérdezte tőle, hogy jól mulat-e? azt felelte örményül: Nem; mert ilyenkor mindig eszébe jut a teve és az iszákos közötti különbségnek az az adomája, hogy a teve nyolc napig képes dolgozni ivás nélkül, az iszákos pedig nyolc napig képes inni, anélkül, hogy dolgozna.

S mikor úgy éjféle két óra volt, a társaság a fizetési számlák kiegyenlítése után szétoszlott. Másnap reggel Kcsurián tanító, Onnig és Márdirosz gyémántkereskedő, Thumán szőnyegkereskedő és neje együttesen az expresszrel Budapestről Párizsba utazott.

Dr. Gopcsa László

(Részlet az "Örmény levelek" c. könyvből, Budapest, 1928)

Brassói lapok – 11. szám - 2000. Március 17. Erdélyi körutazás
(utánnomás)

Ne a vörös kordoványt sirassuk

Minden Gyergyószentmiklósról szóló régebbi vagy újabb leírás úgy kezdődik, hogy a Gyergyói-medence eme közigazgatási és gazdasági központja, Szentmiklós a legrégebbi települések egyike itt, a Keleti-Kárpátok tövében, a legnagyobb is (egy 1567-es összeírásakor 78 portája volt, a legtöbb egész Csíkszéken), ám hírnevét és gazdagságát az örményeknek köszöneti. Némelyek szerint azt is, hogy egyáltalán város lett belőle. (Azaz hogy Szentmiklós lett a város, és például nem a közeli, ugyancsak nagy és jelentős Ditró.)

Úzött vad

Egy népcsoport úzött vadként átkelt a Kárpátokon (1668-69-ben), miután vagy három esztendő a havasok szűk, erdős völgyeiben bolyongva töltött: elképzelhetjük, mit jelent ez, hisz városlakó emberek voltak "odahaza", Moldvában is. Módosak is voltak: vállalkozó kedvűek és szorgalmasak. Ezért is üldözte őket akkor a török, amely tulajdonképpen nem is ellenük jött be, csak a lengyelek felé átvonultában esett nekik, rabolva, fosztogatva, ha már úgyis az útjába kerültek. A kilátástalan helyzetbe került menekültek átjöttek a Kárpátokon a biztonságosabb Erdélybe. Apafi Mihály még nem volt Erdély fejedelme, amikor egy csoportjukat ebesfalvi birtokára beengedte. Az erdélyi főúr jól számított: busásan megtérült

neki, s az egész országnak is, hogy e kisiparos, kereskedő társaságot pártfogásába vette. Ebesfalva - Erzsébetváros néven - rövidesen egész Erdély egyik leggazdagabb városa lett. (Ma már persze nem az.) A menekültek másik népcsoportja Besztercére került. Itt az ugyancsak város lakó (iparúzó és kereskedő) szászok nem szívték őket: továbbmentek hát, és az uralkodótól vásárolt üres telken felépítették maguknak Erdély legbarokkabb városát, Szamosújvárt.

No és egy harmadik csoport nem jött beljebb, megtelepedett a Gyergyói-medencében. Mai fogalmaink szerint nem voltak sokan: egy adóösszeírás szerint 1721-ben 56 örmény családfő és 10 özvegyasszony élt Gyergyószentmiklóson. A tulajdonukban lévő különféle áruk értéke 36.472 forintba rúgott. Összehasonlításképp: ugyanakkor 517 forintot fizetett adóba egész Gyergyószentmiklós városa, évente,

Örmény-hajnal

Ebből az időből (azaz a XVIII. század elejéről) származik egyébként egy ma is használt, ám sehol másutt nem hallott kifejezés, az „örmény-hajnal”.

Azt jelenti, hogy délelőtt. Lévén az örmények ügyesebb kereskedők, a magukat háttérbe szorítottnak érző gyergyói székelyek 1729-ben elérték, hogy a széki hatóságok megtiltsák az örmény kereskedőknek, hogy reggel kilenc óra előtt megjelenjenek portékáikkal a vásárban, illetve, hogy ez előtt az időpont előtt megnyissák boltjaikat. Tanulságos az ekkor foganatosított egyéb intézkedések listája is: megtiltják az örményeknek például azt is, hogy saját használaton kívül (tehát eladásra) bort hozzanak a városba. Hogy kocsmáik a székelyekével versenyezzenek. Hogy mészárosaik csak akkor vágjanak marhát, ha a székely már eladta a húst. Hogy a tímárpiszkot a városból távolítsák el. Hogy súlyosabb bűncselekményekben ne az örmény bíró, hanem a széki bíró ítélkezzen. Hogy a székely perelhesse az örményt. Amiből kitűnik nemcsak az, hogy a gyergyói székelyek már akkor gondot fordítottak a környezetvédelemre (a "tímárpiszok" eltávolítására), hanem az is, hogy sok örmény bűncselekménnyel foglalkozott, s az általuk készített "veres kordovány" (melynek gyártási titkát féltve őrizték), Közép-Európában még a múlt században is keresetnek örvendett. És hát kitűnik, hogy közösségüknek autonómiája volt: nekik a széki bíró nem parancsolt, s ha egy székelynek panasza volt ellenük, ő is csak az örmény bíróhoz fordulhatott bajával.

Furcsaság

Amúgy a két közösség, az örményeké és a székelyeké, itt Gyergyószentmiklóson legalábbis, jól kiegészítette egymást. Orbán Balázs jegyezte fel a múlt századi furcsaságot: a gyergyószentmiklósi székely nem szívesen mondja városinak magát. Azért, mert ő gazdálkodó és fegyverforgató büszke fia a hazának, nem pedig városi polgár, azaz cserszagú kisiparos vagy kalmár.

Igen ám, de a Gyergyói medence gazdálkodóinak terményeit a gyergyói kalmárok értékesítették Európa-szerte, és közmegelegedésre. Kővári László szerint a múlt század derekán évente tízezer lovat, negyvenezer szarvasmarhát és háromszázezer juhot exportáltak nyugatra. Az a pénz hazajött.

A hajdani gazdagságból mára nem sok maradt. Gyergyószentmiklósnak nincs olyan impozáns, messziről hivalkodó örmény temploma, mint Erzsébetvárosnak, a kereskedők, iparosok házai nem épülnek barokk várossá, mint Szamosújvárott.

Az egykori híres bőriparnak egyetlen termékét őrzi még a városi múzeum, egy jókora, bőrrel bevont, rézmintákkal kivert, díszes kelengyészládát. Ezt is elég viharvert állapotban. (Itthon nincs pénz a restaurálásra, "odaát" megcsinálnák nekünk, de nem lehet kivinni, mert muzeális érték - magyarázzák, mintegy mentegetőzve.)

De mutatnak egyebet; kézírással, örmény betűkkel teleírt könyveket. Számadáskönyvek - villan át bennem, az egyikbe tekintve: az örmény nyelvű bejegyzések ugyanis magyar nyelvűekkel váltakoznak lapjain, elég rendszertelenül. Íme, a múlt század elején még egyaránt használta mindkét nyelvet egykori gazdája. Feljegyzéseit hol örményül, hol pedig magyarul vezette. Most - már nagyon régóta - senki nem ismeri az örmény karaktereket, nem beszél már senki a nyelvet. Azaz még ismerte, még beszélte pár évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig Fogolyán atya. Ő is Velencében, a mechtarista szerzeteseknél tanulta.

Közösségi élet

Hamvazószerda nagy ünnep a katolikusok számára. Szép számú hívő gyűl a gyergyószentmiklósi örménykatolikus templomba is. Vannak vagy harmincan. A szentmisét magyar pap magyar nyelven celebrálja. (Fogolyán atyának nincs örmény utóda.) Az énekek közül némelyik örményül csendül fel. A gyergyószentmiklósi örmény közösség büszkesége a mintegy húsz tagú, négy szolamú helyi örmény énekkar. "Ilyen még egy nincs Erdélyben"-mondja dr. Simon Istvánné Lázár Piroska, az itteni örmény közösséget az egyház körül összefogó Oltáregylet elnöke. Sajátos, örmény közösségi élet a templomon kívül ugyanis ma már nincs.

Az örmények katolikusok. Olyannyira, hogy a mindent pontosan feltérképező-leíró Orbán Balázs sem tett különbséget a múlt század derekán Gyergyó székely és örmény katolikus lakói között, amikor létszámukat taglalta. Ennek ellenére a magyarságba lényegében már rég asszimilálódott örmények soha nem mulasztják el az érdeklődőknek megjegyezni, hogy ők tulajdonképpen örmény katolikusok. Pedig a római katolikus egyházba való illeszkedésük annak idején (háromszáz évvel ezelőtt) erdélyi integrációjuk lényeges elemének bizonyult.

Világosító Szent Gergely térítő munkájának köszönhetően az örmények már a 4. század elején keresztényekké lettek. Királyságuk az első volt, ahol a kereszténység - bizonyítottan - államvallássá lett. Az örmény bevándorlók (menekültek) tehát rég keresztények voltak Moldvába, majd Erdélybe érkezésükkor is. Vallásilag sokszínű és toleráns országba érkeztek: jól megfértek itt a három protestáns felekezet a katolikusokkal, s az izraelitákkal. Érkezésük egybeesett az utolsó (protestáns) erdélyi fejedelem, Apafi Mihály uralkodásával.

Utána a katolicizmust tüzzel-vassal terjeszteni akaró Habsburgok következtek. Egy fiatal, Rómában tanult örmény pap, Verzereskul Oxendius visszatérve övéik közé, Erdélybe, meg tudta győzni a betelepülők szellemi vezérét, Minas püspököt a rámai katolikus egyházzal való egyesülésre. Az áttérés nem ment simán, annak dacára sem, hogy Minas halála után Verzereskul lett az örmények püspöke.

A szertartás nyelve megmaradt örménynek (részben a módja is), viszont a római fennhatóság elismerése fejében e túlnyomórészt protestáns országban a jövevények hatalmas pártfogót nyertek a bécsi uralkodó személyében. (A kézzel fogható, korabeli példa, amikor a beszercei szászok kiutasították városukból az örményeket, azaz a nem kívánt ipari és kereskedelmi konkurenciát, az elűzöttek - egyébként Verserescul közbejárására - egy kincstári birtokon telepedtek meg Szamosújvárt. Na ja, hogy a betelepülőkkel a császári udvar megfizettette az általuk elfoglalt telkeket, csupán csak azt jelzi, hogy Bécsben is jól össze tudták kapcsolni a hit pártolását az üzleti érdekekkel.)

Az örményeknek hosszú ideig saját püspökük volt, tehát katolikusként sem tartoztak az erdélyi püspök fennhatósága alá. Utóbb aztán módosult a helyzet, jelenleg az örmény katolikusok fővédnöke dr. Jakubinyi György gyulafehérvári érsek. Saját örmény papjuk jelenleg nincs. Szamosújvárt egy ferences atya, Gyergyószentmiklóson egy világi pap gondjaira van bízva a gyülekezet.

Aki pedig örménynek tartja magát, az ma is az örmény templomba jár, még ha fogvacogtató hideg is van benne (még ilyenkor, tavasszal is) s nem a háromszáz méterrel odébb, a gyergyószentmiklósi Főtéren lévő és sokkal jobban karban tartott plébániatemplomba.

"Az idén hét elsőáldozónk lesz - újságolja Simonné Lázár Piroska - Tavaly is volt négy, jövőre is lesz: meggyőzzük a szülőket, hogy akik egy kicsit is örmények, járassák az örmény templomba gyerekeiket. Így talán fennmaradunk."

Hányan vannak ?

A kérdésre, hogy hány örmény él Gyergyószentmiklóson, a legváltozatosabb feleleteket lehet adni. Az Országos Statisztikai Hivatal szerint 4, ugyanis a legutóbbi, 1992-es népszámláláskor ennyien vallották magukat itt örménynek. Lázár Frigyes egyházi főgondnok kimutatásában több százan vannak, akik a gyergyói örmény katolikusok templomához tartozónak érzik magukat. A '90-es éveikhez közeledő (korát meghazudtolóan friss és élénk) Hegyesi Jánosné Csiki Aliz néni szerint - márpedig ő mindenkit ismer - nyolcan vannak még Szentmiklóson a "tisza örmények", de hozzáteszi azonnal és nagyon határozottan:

- Mi örmény származású magyarok vagyunk, kérem szépen.

- De Aliz néni gyermekei?

- Ők is magyarok, de már vegyes származásúak, ugyanis a szegény férjem színmagyar volt.

Zárug Aladár viszont, aki többek egybehangzó véleménye szerint a lehető legtöbbet tette az itteni örmény közösség fennmaradásáért (akkor is, amikor az ilyesmit a hatóságok egyáltalán nem vették jó néven senkitől), ennél karakánabb: "Nincs mit szégyellni ezen kérem, örmények vagyunk és kész."

Aliz néni viszont úgy tudja, hogy Zárug Aladárnak is csak az egyik nagyszülete volt szintiszta örmény.

Ez Erdély. És igaza van a Statisztikai Hivatalnak, csak hagyjanak mindenkinek békét, hogy annak érezze magát, aminek akarja, és oda járogasson imádkozni meg énekelni, ahová akar.

És így adódik, hogy Varujan Vosganjan, a romániai főörmény nem támogatja a legélénkebb örmény közösséget, a gyergyószentmiklósi. Tudja ő, hogy miért. És itt sem sírnak utána.

Az erdélyi ember az idők folyamán megtanulhatta, hogy csak az tudja tisztelni igazán a másik "másságát", aki ragaszkodik a magáéhoz is. És ebben a történelemnek nevezett nagy, kollektív társasjátékban az nyer, aki a maga sajátosságaival együtt megtalálja a helyét a többi között, de veszít, aki mindenét feladva mindenáron hasonulni akar az épp uralkodó áramlathoz, a nyájhoz.

Kiment divatból

Aliz néni meséli, hogy családja egykor fakereskedéssel foglalkozott, gyermekkorában voltak még tutajok a Maroson. Valóban, leírásokból tudjuk, híres, jövedelmező üzletág volt itt a tutajozás. A fakereskedők gyergyói örmények voltak, a tutajosok - Gyergyóban legalábbis -székelyek. Télen kivágták a fát, a nyár folyamán száradni hagyták, következő télen a vízpartra vontatták. Gyergyóújfalunál a Maros már akkora, hogy elbírja a tutajt: a tavaszi olvadáskor a hat-nyolc összerótt fenyőörönkre ráállt két tutajos, egy elől, egy hátul, s elkormányozta az ingó-bingó alkotmányt a sellők és zátonyok közt Marosvásárhelyig.

Ott nagyobb tutajokat állítottak össze és levitték a fát, hagyományosan a Hunyad megyei Zámig, de ha kellett, akkor Szegedig is. A tutajozás nemzedékeken át jelentett egy egész vidéknek jövedelmet, megélhetést.

Nos, egy helyi földbirtokos, gróf Lázár Mór, megirigyelve az örmény fakereskedők jövedelmét, maga is belevágott a vállalkozásba, fát vágatott, tutajosokat fogadott, hamarosan ki is szorított minden mást a vállalkozásból. Tehette, nagy úr volt. De rövid idő alatt csúnyán

belebukott: az, ami mindenki másnak szépen jövedelmezett, az ő kezén kész ráfizetésnek bizonyult.

Fel is hagyott aztán az egésszel, hagyta az örményekre, akiknek továbbra is jövedelmező volt az üzlet... Amíg századunk elején került helyette valami más. Mint ahogy vörös kordoványt se visel ma már senki, kiment a divatból.

Nem is kell, hogy megmaradjon.

Balázs János

Napló **(második rész)**

Wertán Zsolt úr folyamatosan jegyzeteket készített az 1999-es erdélyi barangolás résztvevőjeként. A barangolóra tömegesen rászakadó élményeket, információkat rögzítette. "Naplóját" rövidítésekkel közöljük. Csupán olyan részeket, mondatokat hagytunk ki, amelyek számos, további információt igényelnének, vagy annyira töredékesek, (csak az utazó által sebtiben följegyzett szavak), hogy mindenikük külön-külön résztanulmányra szolgálna rá.

Kérjük olvasóinkat, a hamarosan ismét sorra kerülő Barangolás előtt olvassák odaadó figyelemmel a szerző jegyzeteit.

Brassó

Görög katolikus templom (most ortodox). Bármilyen nem protestáns templomot csak telekudvarban volt szabad építeni, utcai frontra nem. Ez is így épült, II. József csak 1787-ben engedélyezte a görög kereskedőknek, hogy a Fanariota (Világítótorny) negyedben templomot építsenek. Pici kolostor-temető; a volt bástyát megvehették, odatették a harangot. Arrébb, a patak mellett, a szögletben a kovácsok íves, tágas, félrondella-szerű alacsony bástyája, most levéltár.

Ismét a régi Főtér: görögkeleti, díszes templom. Fel a Cenkre, utcákon át, majd lépcső, amely átvágja a 150 centiméter vastag városfalat. Kötélvasút a Cenkre. A csúcson a második halmocska csúcsán a kőtalapzat maradványaira valaki fölfestette: *"Itt állt Árpád vezér szobra, az á ok /oláhok/ 1916-ban felrobbantották."*

Gyönyörű kilátás nyílik a városra. Látszanak az egyes dombtetőkön a régvolt erősségek maradványai.

Tovább megyünk busszal a Bolonyai Katolikus templomhoz, amely Bolonya városrésztől kapta a nevét. Itt szállt fel hozzánk néhány erdélyi magyarörmény testvérünk és két újságíró, az esti, árkosi találkozóra.

Sepsiszentgyörgy

A Sugás nagyáruház előtt csatlakoznak az itteni örmények is. A telefonhírmondó feltalálója, Puskás Tivadar (Ditro) is örmény. Az Úz völgyében Fehér Sándor naplója... Dávid Antal sok könyvet írt; Dávid Katalin az első unokatestvérem...; Urmánczy-kastély, Merza-rokonság. Ferenczy-család: István és Csongor, aki most Budapesten színész. Budai József pomológus. Néhány fajtája: "Kossuth", "Bem", "Getz Mari almája".

Árkoson este örmény találkozó, ismerkedés.

5. nap: Kézdivásárhelyre igyekszünk (Tirgu Secuiesc), az "élő múzeumba"; nem végzett muzeológus, hanem autodidakta "élő fáklya" Incze László. A magyarságot megtartó, szellemiekben is erősítő tevékenység, küldetés, ami itt a gyűjtő, megőrző munka mellett a levegőben érzik.

Igen gazdag gyűjtemény van együtt.

Rétyi nyíres, közte itt-ott egy tó. Kovászna patak.